

Уһун-Күөллээҕи №33 «Чуораанчык» оҕо саада

«Үнүгэс» уһуйаан программата

Программаны онордо: «Чуораанчык» оҕо
саадын иитээччитэ Иванова Сахаяна Ивановна

Саха оҕото уратытын учуоттаан, сахалыы тыынна иитии бу кэм ирдэбилэ буолла. Үйэ сайдан истэҕин аайы араас норуот тыла эрэ буолбатах, культурата, өйө-санаата, майгыта-сигилитэ хардарыта киириитэ диринээн иһэр. Оҕо тулалыыр эйгэттэн, алтыһар дьонуттан сүрдээх элбэх араас өрүттээх информацияны ылар. Тастан киирэр информация (телевидение, видео, интернет) оҕо уйулҕатын алдьаталлар, кутун-сүрүн ыһаллар. Оҕону сахалыы тыынна иитиини күүһүрдүүххэ диэн этиилэр сылтан сыл аайы элбээн иһэллэр. Оҕону кыра сааһыттан олох муударастарыгар такайыллыахтаах, өбүгэлэрбит үгэстэрин сиэрдэрин-туомнарын тутуһан иитиэхтээхпит. Хаһан баҕарар норуот үөрэҕириитэ этэринэн, оҕо аан бастаан олоххо үөрүүҕэ төрөппүттэриттэн ылар. Хас биирдии дьэ кэргэн туспа олоххо көрүүлээх, ону тугу чорботон, туохха туһаайан, хайдах иитэриттэн оҕо инникитэ улахан тутулуктаах. Ол эрэн, оҕо уһуяана оҕону киһи быһыытынан иитэн таһаарыыга төрөппүттэргэ улахан көмөнү онорор. Оҕону норуот педагогикатын ньымаларынан иитиигэ бары бииргэ түмсэн биир кэлим үөрэтэр эйгэ буолан сорунуулаахтык үлэлээтэхпитинэ, оҕону сиэрдээх гына иитиигэ олохторун онкулун оноруо этибит.

Биһиги уһуяаммыт үлэлиир сүрүн проблемата – дьэ кэргэн, общество, оскуола ыкса сибээстээхтик үлэлээһиннэринэн кыра эрдэхтэн билэ-көрө үөрэниилэрин ситиһиини үрдэтии, сиэр-туом өттүгэр иитии-такайыы. Уһуяаммыт биир сүрүн сыалынан: оҕону кыра сааһыттан норуот үгэс буолбут дьарыгын бары көрүнүгэр үөрэтии. Оҕону иитиигэ норуот иитэр ньымаларын туһаныы, сахалар бэйэбит үгэстэрбитигэр, итэҕэлбитигэр, төрүт культурабытыгар, төрөөбүт тылбытыгар тирэҕирэн оҕолорбутун сиэрдээх быһыыга-майгыга иитии.

Оҕо чөмчүүк сааһыгар уйулҕата, өйө сайдар, тылын саппааһа эбиллэр, барыны бары көрүүн-билиэн баҕарар, тутан-хабан көрөн тулалыыр эйгэтин саныыр, куһаҕаны-үчүгэи өйдүү үөрэнэр.

Бу сааһыгар оҕо үлэ, идэ киһи аналын туһунан бастакы өйдөбүлүн ылар. Үлэҕэ дьобуру оҕо кыра эрдэҕиттэн, оҕо кыагынан көрөн үлэлээн, көбүлээн, үтүгүннэрэн, хайҕаан, такайан, кэрэхсэтэн, сүбэлээн-амалаан сайыннарыахха сөп.

Үлэҕэ үөрүйэх, сүрэхтээх, үлэни таптыыр, үлэһит киһини ытыктыыр гына иитэр туһугар – оҕо туттар тэрилин көрүнэн, оностор, уһанар, үлэлиир буоларыгар сөптөөх эйгэни тэрийэн туран «Үнүгэс» уһуяан программата 4-6 саастаах оҕолорго анаан оноһуллунна.

«Үнүгэс» уһуйаан программатын сыала-соруга:

1.-О5о садыгар араас түгэннэргэ: оонһуур, дыаарбайар, суунар, аһыыр, сынһанар кэмнэргэ бэйэни көрүнэргэ, чэгиэн-чэбдик буоларга үөрэтии.

2.- Чөмчүүк саастаах кыыс о5о5о – Саха кыыһа нарын-намчы, сэмэй, кыра сааһыттан дыиэ-уот үлэтигэр сыһыаннаах, көмөлөөх үлэһит буолуохтаах диэн үөрэтии, өйдөтүү. 5 сааһыттан кыыс о5ону тигэ үөрэтии. Тигии боростуой ньыматыгар: иннэтин иннин диэки тутан «көтөн» тигэргэ, сабы өнүнэн наардаан, о5уруону тигэргэ, ас астааһын боростуой ньымаларын билиһиннэрии, үөрэтии.

- Чөмчүүк саастаах уол о5о5о эрбиини, өтүйэни, туттар тэрили билсипиннэрэн, онон тугу гыналларын көрдөрөн, бастакы өйдөбүллэрин биэрэн туран, маһынан сатаан үлэлииргэ, сатаан уһанарга үөрэтии.

- Чөмчүүк саастаах о5олорго матырыйаалы (кумаабы, картон, ньаалбаан, фанера, мас көруннэрэ, искусственной матырыйааллары) билиһиннэрии уонна о5о кыаҕар сөп тубэһэр оноһуктары онорторорго үөрэтии.

3.- Чөмчүүк саастаах о5олорго дыиэбэ үүнэр үүнээйилэри көрүү-харайыы ньыматын, ситимин-тэтимин, киһи олоһор суолтатын билиһиннэрии, үөрэтии.

- Дыиэ сүөһүтүгэр тапталы, кыһамньылаах сыһыаны иитии. Сылгы – былыр былыргыттан Саха киһитэ ытыктыыр, сүгүрүйэр сүрүн баайа диэн өйдөбүлү биэрии. Дыиэ кыылын көрүүгэ-харайыыга, аһатарга иитии, сылгыһыт, ыанньыксыт үлэтигэр ытыктабыллаахтык сыһыаннаһарга үөрэтии-такайыы.

4.- Фольклор араас көрүннэринэн о5о ойуулаан-дыһүннээн, образтаан толкуйдуур дыо5урун эрчийии, фантазиятын сайыннарыы. Норуот айымньыларынын геройдарын үтүө холобурдарын, сир-майгы өттүнэн иитиигэ көдьүүстээхтик туһаныы.

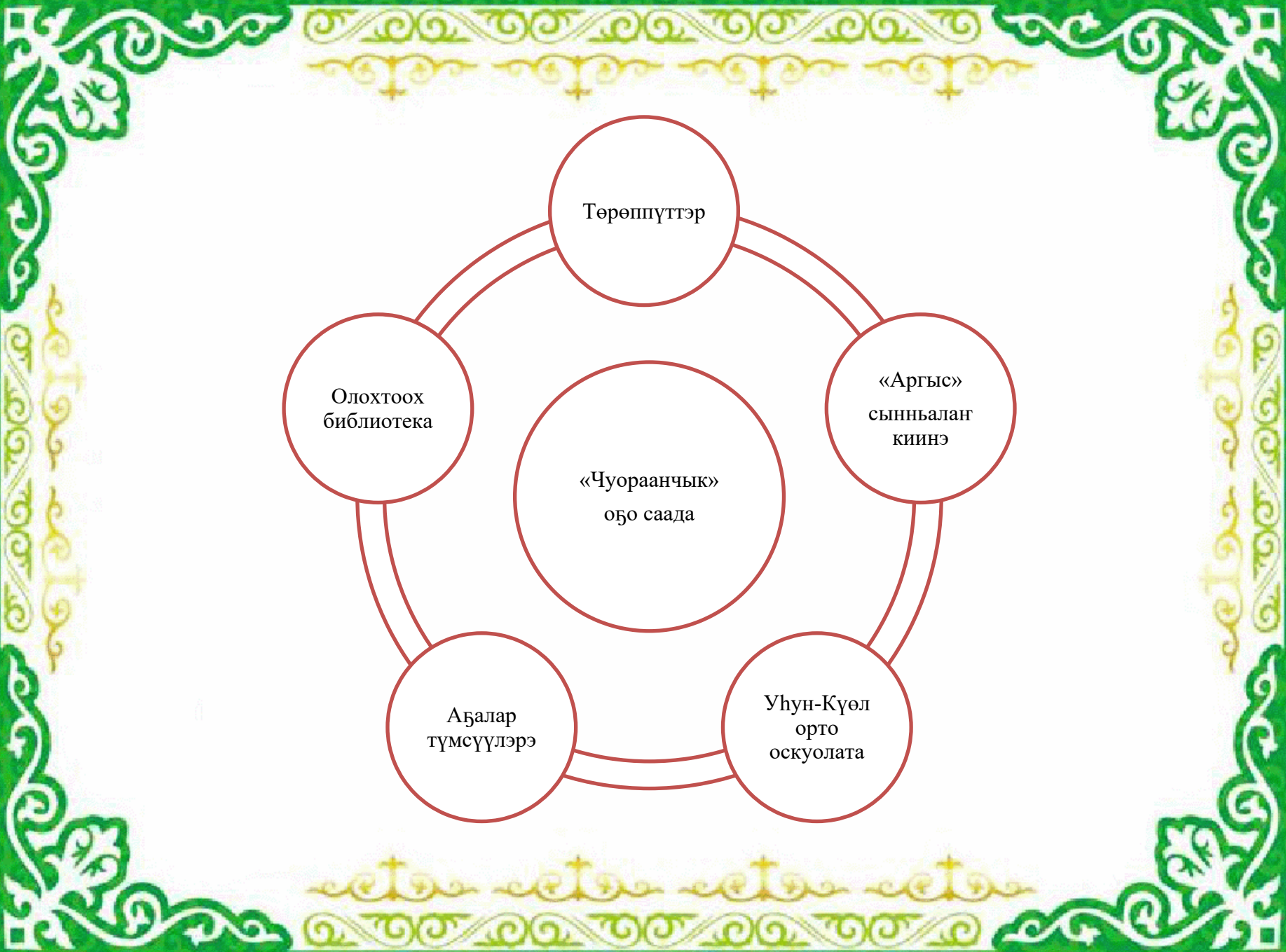
Программа сүрүн ирдэбилэ:

Үөрэтии көдьүүстээх буоларын туһугар манньк сүрүн ирдэбиллэр туруоруллаллар:

1.«Үнүгэс» уһуйаан нэдиэлэ күннэринэн аттарыллан хайысхаларынан ытыллар, хас биирдии күн туспа сыаллаах-соруктаах, туспа ааттаах. Үөрэтии, иитии көдьүүстээх буоларын туһугар дьарыктар бэйэ-бэйэлэригэр маарыннаспат, биир халыып буолбакка, туох эрэ уратылаах, интэриэһинэй буолуохтаахтар.

2. Дьарыктаныы уһунун иитээччи орто бөлөххө 15-20 мүнүүтэттэн, улахаттарга 25-30 мүнүүтэттэн таһаарыа суохтаах.

3. Иитээччи дьииэ-кэргэни уонна обществононы кытта ыкса ситимнээхтик үлэни ытыахтаах

*«Үнүгэс» уһуйаан иһинэн үлэлиир
куруһуоктар:*

«Кустук» - олонхо куруһуога

«Үрдэл» - уол оҕону ийтиигэ аналлаах куруһуок

«Чугдаарар Чуораанчыктар» - ырыа
куруһуога

«Чугдаарар чуопчаарар сир симэхтэрэ» -
чабырбах

«Өбүгэ оонньуулар» - сахалыы хамсаныылаах
оонньуулар

«Үнүгэс» уһуйаан нэдиэлэбэ манньк аттарыллан ытыллар, хас биирдии күн туспа сыаллаах-соруктаах, туспа ааттаах.

Бэнидиэнньик	«Үнүгэсчээн» Айылҕаны кэтээн көрүү, үүнээйини көрүү-харайыы күнэ
Оптуорунньук	«Туһа киһитэ» ас астааһын, дьиз кыылларын көрүү-харайыы күнэ
Сэрэдэ	«Уран тарбахтар» араас оноһуктары оноруу, иистэнии, уһаныы күнэ
Чэппиэр	«Сиэр-майгы дойдута» Сиэри-туому билиһиннэрии. Сыһа, куһаҕан өйдөбүлү быһаара, араара үөрэнии күнэ
Бээтинсэ	«Өбүгэ быстыбат ситимэ» Фольклор көрүннэрин кытта билсии. Фольклор көрүннэриттэн толоро үөрэнэллэригэр уһуйуу күнэ

I нэдиэлэ

«Үнүгэсчээн»	Сыала-сорууга,	Тутгар тэрил, бытыллар үлэ
Күһүннү айылѳаны кэтээн көрүү. (экскурсия)	Айылѳаѳа таптала иитии. Айылѳа матырыйаалларын хомуйуу, билиһиннэрии.	Сэбирдэх, өрүс тааһа, отон уга о.д.а.
«Туһа кийитэ»		
«Дьөһөгөй обото»	Сылгылары кэтээн корүү. Сылгы дьүһүнүн билиһиннэрии.	Сылгы үөрэ.
«Уран тарбахтар»		
«Көмүс күһүн»	Ойуурга, күөлгэ экскурсия. Күһүн туһунан өйдөбүлү биэрии, кэнэтии.	Муох, лабыкта, айылѳа матырыйаала.
«Ыаѳас арааһа»	Танас араас көрүннэрин, хаачыстыбаларын билиһиннэрии. Танаһы харыстыырга, ыраас, чэнчис буоларга иитии.	Сиидэс, солко, сатыын, сукуна, сарыы танастар.
«Сиэр-майгы дойдута»		
«Эдэртэн эйэтин, кырдыаѳастан сүбэтин ыл»	Кырдыаѳаһы ытыктыы үөрэнии. Өс хоһооннорун нөнүө сиэрдээх буолууга иитии	Хартыына
«Өбүгэ быстыбат ситимэ»		
«Хомус»	Саха төрүт музыкальнай инструменын билиһиннэрии, үөрэтии	Хомус, хомус тыаһа музыка

II нэдиэлэ

«Үнүгэсчээн»	Сыала- соруга	Туттуллар тэрил, ыытыллар улэ
«Мастар араастара»	Тиит, хатын, тэтин, талахтар тас көрүннэрин, ханна үүнэллэрин, кинилэртэн тугу онороллорун билиһиннэрии (экскурсия).	Туораах, сэбирдэх, айылба матырыяалын хомуйуу.
«Туһа киһитэ»		
«Сылгы – саха баайа».	Оҕолорго ат, биэ, кулунчук тас көрүннэрин, туһаларын, көмөлөрүн билиһиннэрии. Дьибэ сүөһүтүгэр таптала, кыһамныылаах сыһыаннаһыны иитии.	Далга турар сылгы үөрэ.
«Уран тарбахтар»		
«Күһүн бэлэхтэрэ»	Күһүн туһунан өйдөбүлү кэнэтии. Оҕуруот астарын туһунан салгыы билиһиннэрии.	Оҕуруот астара (моркуоп, сүбүөкүлэ, хортуоппуй, оҕурсуу, помидор, биэрэс, кабачок о.д.а.)
«Саха танастара»	Саха таһаһын билиһиннэрии, саха таһаһыгар интириэһи үөскэтии, таһаһы харыстыырга иитии.	Сахалыы танастар (сарыы этэрбэс, дыбака, сон, кэһиэччик, халадаай)
«Сизэр-майгы дойдута»		
«Балыктааһын сизэрэ-туома»	Балыксыт үлэтин билиһиннэрии. Илиминэн, мунханан, туунан балыктыыларын, балыгы тууһууларын, тонгороллорун туһунан билиини биэрии. Балыксыкка ытыктабылы иитии.	Балыктыыр тэрил арааһа (илим, туу, куйуур, күөгү уо.д.а)
«Өбүгэ быстыбат ситимэ»		
«Хомус»	Хомуһу тардыы бастакы олукартын үөрэтии. Хомуһу тардан көрүүгэ холонуу,	Хомус

III нэдиэлэ

«Үнүгэсчээн»	Сыала-соруга	Туттуллар тэрил, ытыллар улэ
«Отоннор араастара»	Саха сиригэр үүнэр отонноох үүнэйилэри билиһиннэри.	Уулаах отон, сугун, хаптаҕас, моонньоҕон, дөлүһөн, киис отоно.
Туһа кинигэ»		
«Тиэргэни хомуйуу»	Оҕону бэйэтин сөптөөх үлэ тээбирининэн туттан үлэлэтэ үөрэтии.	Кыра сиппиир, кыраабыл.
«Уран тарбахтар»		
«Күһүнү таптыбын»	Айылҕа матырыйаалларынан туһанан (кырыйан, сыһыаран) альбом илиһигэр күһүнгү айылҕаны оноро үөрэтии.	Сэбирдэхтэр, үүнэйи уктара, лабыкта, от уо.д.а.
«Иистэнньэн идэтэ»	Иистэнньэн идэтин туһунан билиһиннэри. Иистэриллэрин туһунан өйдөбүлү кэнэтии. (төрөһпүтү кытта үлэ)	Тигиллибит танас выставката (сахалыы танас, бастына, этэрбэс о.д.а.) Инньэ, сүүтүк, кыптыый, обуруо.
«Сиэр-майгы дойдута»		
«Саха ыалдытымсах омук»	Ыалдыт, хоһоно диэн кимнээхтэрин, ыалдыты көрсүү сиэрин-туомун үөрэтии.	Хартыына
«Өбүгэ быстыбат ситимэ»		
«Остуоруйа абылана»	Алыптаах-дьиктилээх сахалыы остуоруйалары үөрэтии. Остуоруйа нөнгө иитэр үлэни ытыты	Медиапрезентация

IV нэдиэлэ

«Үнүгэсчээн»	Сыала-соруга	Туттуллар тэрил, ытыллар улэ
«Үнээйи»	Саха сириин үнээйлэрин салгы билиһиннэриин, Силис, умнас, сэбирдэх диэн арааран билэ үөрэниин.	- Гербарий (сайынны хонуу үнээйлэрэ) - Силистии туоруллубут уунээйлэр.
«Туһа кийитэ»		
«Группаҕа улэ»	Оҕону улэҕэ уһууу. Инчэҕэй тэрээпкэнэн быылы соторго, оонньуурдарын сууйарга уорэтиин.	
«Уран тарбахтар»		
«Куһунну айылҕа»	Оҕо фантазиятын сайыннарыы. Айылҕа матырыйаалыттан куһунну айылҕаны, харамайдары оноро уорэтиин.	Пластин, айылҕа матырыйааллара (муох, лабыкта, мутук, туораах, от о.д.а.)
«Аргыс» сынналан киинигэр экскурсия	Оҕолорго Саха танаһын салгы билиһиннэриин. Иистэнньэн идэтигэр интириэһи тардыы. Общественнай миэстэҕэ сэмэйдик тутта-хапта сылдыбалларыгар иитиин.	Сахалыы танаһтар, хаартыскалар
«Сизэр-майгы дойдута»		
«Айыы суолун тутуһуу үгэстэрэ»	Айылҕаҕа сылдыбы сизэрин-туомун билиһиннэриин, үөрэтиин.	медиапрезентация
«Өбүгэ быстыбат ситимэ»		
«Остуоруйа абылана»	Хамсыыр-харамай туһунан остуоруйалары билсии. Өйдөмөт тыллар суолталарын быһаарыы	Хартыына, остуоруйа персонажтара

«Үнүгэсчээн»

Айылбаны кэтээн көрүү, үүнэйини көрүү-харайбы күнэ

«Туһа киһитэ»

ас астааһын, дьиэ кыылларын көрүү-харайыы күнэ

«Уран тарбахтар»

араас оноһуктары оноруу, иистэни, уһаны күнэ

«Сиэр-майгы дойдута»

Сиэри-туому билиһиннэри. Сыһа, куһаҕан өйдөбүлү быһаара,
араара үөрэни күнэ

«Өбүгэ быстыбат ситимэ»

Фольклор көрүнгэрин кытта билсии. Фольклор көрүнгэриттэн толоро үөрэнэллэригэр уһуйуу күнэ

Оболорбут ситиһишлэрэ

1	Баланова Айыллаана	Улуустаабы «Мин сөбүлүүр остуоруйам геройдара» оноһук күрэбэр	Гран при
2	Копырина Айсена	Улуустаабы «Мин сөбүлүүр остуоруйам геройдара» оноһук күрэбэр	1 имэстэ
3	Гуляева Клава	Республикатаабы олонхо күрэбэ «Ыраахтан силлэстэн-мутуктан аныгы кэм олонхото»	Чыпчаал үрдэл
4	Гуляева Клава	Международной фестиваль фольклор күрэбэ «Бриллиантовые нотки»	1 степеннээх лауреат
5	Гуляева Клава	Республикатаабы олонхо күрэбэ «Олонхо добун түһүлгэтэ»	1 үрдэл
6	Гуляева Клава	Улуустаабы «Олонхоҕо айан» күрэх	1 үрдэл
7	Копырина Уйгулаана	Республикатаабы конкурс «Динозавры и и Бизоненок»	Лауреат 1 ст
8	Жиркова Алена	Улуустаабы күрэх «Дьэ кэргэн спортивной муннуга»	1 миэстэ
9	«Дьэргэлгэн» муода студията	Республикатаабы олонхо күрэбэ «Ыраахтан силлэстэн-мутуктан аныгы кэм олонхото»	Чыпчаал үрдэл
10	Гуляевтар, Ивановтар дьэ кэргэн	Республикатаабы олонхо күрэбэ «Ыраахтан силлэстэн-мутуктан аныгы кэм олонхото» оноһук ка	3 миэстэ
11	Гуляева Клава	«Чуораанчык» сурунаал проегар «Остуоруйаһыт оболор»	1 миэстэ

12	«Чугдаарар чуопчаарар сир симэхтэрэ»	Республикатаабы «Чоргуй чобуо чабырбах»	3 степеннээх лауреат
13	«Чугдаарар чуопчаарар сир симэхтэрэ»	Республикатаабы «Өбүгэ быстыбат ситимэ»	3 степеннээх лауреат
14	«Чугдаарар чуопчаарар сир симэхтэрэ»	Республикатаабы күрэх «Таланты земли олонхо»	2 степеннээх лауреат
15	Гуляева Клава	Республикатаабы күрэх «Куйаар олонхото»	Гран При
16	«Сир симэхтэрэ»	Республикатаабы фестиваль “Таланты Земли олонхо-2022” «Сир симэхтэрэ» бөлөх С.С.Васильев – Борогонский «Батастаан Баатыр» олонхоттон быһа тардыы	2 степеннээх лауреат
17	Олесов Айастан	Улуустаабы күрэх “Уруйдан улуу олонхо” “Эдэр чинчийээччилэр” номинацияба “Саха олонхото уонна былина” теманан	Гран При

Түмүк

Норуот муударана, үйэлэргэ муспут баай үгэһэ, айар дьобурун талаана үгэс нөнгүө көлүөнэттэн көлүөнэбэ бэриллэн иһэр. Оҕону иитии, үөрэтии, уһуйуу сүрүн эйгэтинэн дьииэ кэргэн уонна уһуйаан буолар. Күннээҕи олох, үлэ, айылҕаба, киһиэхэ сыһыан, төрөшпүт, иитээччи тус холобурун нөнгүө оҕо төрөөбүт культуратын өйүнэн-санаатынан өйдөөн, уйулҕатынан ылынан, сүрэбинэн-быарынан билэн улаатар.

Уһуйаантан эт-хаан, майгы-сигили өттүнэн сайдыылаах кэнчээри ыччаты иитэн таһаарыы иитээччи уонна төрөппүт эбээһинэстэрэ буолар.

Оҕо биһиги инники кэскилбит эрэ буолбатах, оҕо биһиги бүтүннүбүт буоларын өйдөөн бары бииргэ үлэлээһинмит хайа хайабытыгар ситиһиилээх суол.

Бу үлэлэр барыта оҕону иитиигэ суолтата улахан саарбаҕа суох. Оҕо иннигэр төрөшпүттэр, кырдыаҕастар эппиэтинэстэрэ үрдүүр. Бу ытык иэс, утумнааһын, удуьуордааһын, туйах хатарааччыны иитии. Оччобуна эрэ оҕолорбут өбүгэлэрбит үтүө үгэстэрин тутуһан сиэр-майгы өттүнэн уйан, сайаҕас, чиэһинэй буолуохтара, билиини эттэригэр-хааннарыгар ингэринэн үтүө үлэһиттэр тахсыахтара. Ол буолуо омук быһыытынан сайдыыбыт чыпчаала.

Быһыы-майгы айманар, дьүдэйэр кэмигэр норуот педгогикатын үтүө үгэстэрин сатабыллаахтык туһаныы – айылҕаттан айдарыылаах, талааннаах, амарах санаалаах сахабыт оҕото олоххо кириитин үктэлинэн, биһиги барыбыт баҕа санаабыт туолуутунан буолуохтун!